

KELİMENİN MÜŞAHHAS VASFI¹

Antoine MEILLET

Société de Psychologie'deki meslektaşlarımız, psikolojinin dil ilmi üzerine yaydığı ışıkların hepsini gösterdiler; dil âlimlerinin psikolog olmadıkları malum: Dil âlimi, oldukça muğlak birtakım hususi vakialara, çeki düzen vermeğe eli yatkın bir teknisyendir; umumi fikirler arasında kendine istikamet vermeğe asla hazırlıklı değildir. Bununla beraber, psikologlar ve dil âlimlerini birlikte alakadar edecek mahiyette birtakım meseleler vardır: Mesela kelime meselesi bunlardan biridir. “Kelime”nin Hindu-Avrupa dilleri devamınca tekâmül ettiğinin ve bu tekâmülün karakterinin ne olduğunun gösterilmesini teklif ediyorum. Dillerin heyet-i umumiyesinde tekâmül aynı istikamete müteveccittir ve değişmeler, müstakil bir tarzda vuku bulmakla beraber, küllidirler.

Hepimiz bir kelimenin ne olduğunu bildiğimizi sanıyoruz zira çocukluğumuzdan beri kelimelerin kâğıt üzerinde beyazlıklarla ayrıldıklarını gördük. Hakikatte, kelimeler yazıda göründükleri kadar birbirinden ayrı değildir. Yazıda kelime bize müstakil küçük bir varlık gibi; bir harfin bir mu-

1 *Société de Psychologie*'nin 14 I. Kânûn 1922 içtimasında arz ve münakaşa edilen mevzu (*Journal de Psychologie*, 1923, s. 246 ve müt.). Makalenin özgün başlığı: Le caractère concret du mot. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi 37 numaralı etütte s. 204-213'de yer alan makalenin Şerif Hulusi çevirisi, Doç. Dr. Bilal Çakıcı ve Arş. Gör. Beytullah Çınar tarafından yeni harflere aktarılmıştır. Makale yeni harflere aktarılırken ihtiyaç görüldüğü durumlarda makalelerin Fransızca asıllarından yararlanılmış, böylece çeviride dikkati çeken cümle bozuklukları giderilmeye çalışılmış; bozuklukları gideren bu tür ilaveler köşeli araç içerisinde gösterilmiştir. Yeni harflere aktarmada mümkün olduğunca Türk Dil Kurumununun *Yazım Kılavuzu* esas alınmış, bugün karşılığı olmayan kimi Farsça tamlamaların aslına uygun olarak yazılmasına çalışılmıştır. Söyleyiş ve anlam karışıklığına neden olabileceği düşünülen *şe'ni*, *sa'y* gibi Arapçadan alıntı kelimelerde ayın ve hemzeler kesme işaretiyle, uzunluklar düzeltme işaretiyle gösterilmiştir. *Mevzu*, *mevki* gibi sonu ayınla biten kelimeler, ünlü ile başlayan bir ek aldığına ise günümüzdeki yaygın kullanıma uymadığı hâlde mevzuu, mevkii biçimindeki yazım tercih edilmiştir. Etütle ilgili bilgi için bk. Bilal Çakıcı, “Şerif Hulusi, Dil Bilimi ve Antoine Meillet”, *Türk Dili*, Eylül 2018, s. 5-7.

LE CARACTÈRE CONCRET DU MOT¹

Plusieurs de nos confrères de la Société de Psychologie ont montré toutes les lumières que la psychologie a pu répandre sur la linguistique ; mais les linguistes ne sont pas pour cela des psychologues : un linguiste est un technicien habitué à manier des faits particuliers assez abstrus ; il n'est guère préparé à s'orienter parmi les idées générales. Il y a cependant des questions qui sont de nature à intéresser psychologues et linguistes : telle celle du mot. Je me propose de montrer que le « mot » a évolué au cours des langues indo-européennes, et quel est le *caractère de cette évolution*. Dans l'ensemble des langues, l'évolution s'est dirigée dans un même sens, et les changements, quoiqu'ils se soient produits d'une façon indépendante, sont universels.

Nous croyons tous savoir ce que c'est qu'un mot, car dès notre enfance, nous avons vu les mots séparés sur le papier par des blancs. Dans la réalité les mots sont moins distincts qu'ils ne nous apparaissent dans l'écriture. Dans l'écriture, le mot nous apparaît comme un petit être autonome, une quantité constante que l'on fait figurer dans telle ou telle phrase, comme on transporterait une lettre d'une équation dans une autre. Cette séparation entre les mots n'est pas d'ailleurs un fait universel et elle n'a pas existé de tout temps. Les Grecs ne séparaient pas les mots dans l'écriture. Les Romains au contraire ont pris l'habitude de séparer exactement les mots les uns des autres par des

1. Exposé présenté et discuté à la Société de Psychologie, à la séance du 14 décembre 1922 (*Journal de Psychologie*, 1923, p. 246 sq.).

adeleden diğer muadeleye nakli gibi, şu veya bu cümlede gösterilen sabit bir kemiyet gibi görünür. Kelimeler arasındaki bu ayrılık zaten şümüllü bir vakia değildir ve her zaman da mevcut olmamıştır. Yunanlılar kelimeleri yazıda ayırmıyorlardı. Buna karşılık, Romalılar kelimeleri noktalarla birbirinden ayırmak itiyadını kazanmışlardır. Birbirinden ayrılmış veya ayrılmamış olsun, hakikatte kelimeler ne fonetik bakımdan ne de *Semantik* bakımdan muhtar değildirler.

Fransızcada bir kelime metne göre farklı tarzda telaffuz edilebilir. Mese-la *cheval* (at) kelimesi *un fort cheval* (kuvvetli bir at) grubunda, “v”nin farklı bir telaffuza malik olduğu *cheval* grubuna nazaran fazla bir heceye maliktir. Bretonca aynı bir kelimenin muayyen şekli yoktur: Bazı gramer şartlarına göre kelime başındaki ses unsurunda bir tebedülü haiz bulunur.

“Mana” bakımından da bu muhtariyet az bellidir: Beşer dilinin orijinalitesini yapan şey, kelimenin metinlerde tasavvur edildiği kadar farklı görünebilmesidir. Beşer dilini hayvan dilinden esaslı surette farklı kılan şey, hayvan dili unsurlarının birbiriyle imtizaç edecek kabiliyette olmamasıdır. Buna karşılık, beşer dilinin kelimeleri, irademize veya fantazimize göre tenevvü ettirebileceğimiz bir sıra imtizaçlara girebilirler; oldukça mahdut miktarda bir kelime serveti unsuru arzulanan her şeyi söylemeğe kâfi gelebildiği hâlde, bir havlama veya bir miyavlama hiçbir imtizaç arz edemez.

Mamafih, bu orijinal imtizaç fertlere göre muhtelif derecelerde mevcuttur. Dar kültürlü bir şahıs, bilhassa asla tenevvü göstermeyen tabirlerle konuşur; insanların çoğunda kelimelerin bağlılıkları ne hür ne de şahsidir. Kelime, amelî olarak sabit imtizaçların bir kısmından başka bir şey değildir; bu türlü bir heyet-i mecmuada kelimenin kıymeti, bu kelimenin külli ve umumi manasıyla değil, belki onu bazı imtizaçlarda görmek itiyadıyla izah edilir. Mesela, *ped* (ayak) kelimesi bir sığata bağı olduğu zaman *un ped large* (geniş bir ayak) iyice muayyen bir şey arz eder fakat bütün diğer istimallerin, bir uzva delalet ettiği zamanki kıymetinden farklı bir kıymeti vardır. *d’un montagne “ped”* (bir dağın eteği), *d’un meuble “ped”* (bir mobilyanın ayağı) tabirleri bizi hiçbir zaman, *ped d’un porc farci* veya *ped d’un mouton* dediğimiz zamanki gibi, uzva benzer bir fikir uyandırmaz: Zira bu sonuncularda bahis mevzuu uzuvdan bahsedildiği zaman *patte* (hayvan ayağı) deriz. Bu hâllerde *ped*, hazırlop bir imtizaçta birdenbire hatıra gelmeyen bir unsurdan başka bir şey değildir. Hakikatte, bu kelime uzva mahsus ve bir sıra mütenevvi istimallerini istidlal edebileceğimiz birtakım mümeyyiz vasıflar heyet-i mecmuasıdır. Şu hâlde, *ped* kelimesinde mücerret bir şey-

ler vardır fakat etrafındakilerden işittiği formüllerle konuşan insan, oldukça müşahhas bir dil kullanır.

Bir dilin, kelime serveti fazlaştırılmadan nasıl zenginleştiği çok sorulmuştur. Cevabı kolay: kelimelere umumi kıymetleri verilerek. Kıymetli muharrirleri, yazı yazmasını bilenleri temyiz ettiren şey, -insanlar arasında geçer akçe olan- formülleri kullanmayıp kelimeleri dolgun kıymetleriyle kullanmak ve bunları kendi tarzlarına göre mezcetmektir. Fransa'da, mahdut kelime servetleri olan, herkesin kullandığı kelimeleri kullanan *Fénelon*, *Voltaire*, *Renan* bu kelimelerle garip tesirler yapmasını bilmişler, çünkü kelimelerden büyük bir imtizaç zenginliği elde etmesini bilmişlerdir: Bu imtizaç tenevvüü ancak her kelime en umumi kıymet ile kullanıldıkça mümkündür.

Eski Hindu-Avrupa dillerinde, Sanskritçede, Yunancada, Latince kelimenin gramer şekli, Fransızca veya İngilizcedekinden bambaşkadır. Fransızca, kelimenin bulunduğu cümle ne olursa olsun, hayvan ne tarzda telakki edilirse edilsin, şekli daima aynı kalan değişmez bir *loup* (kurt) kelimesi vardır; her ne kadar cemde bir "s" ilave ediliyorsa da bunu hiçbir ahvalde hiç telaffuz etmez. Buna karşılık Latince doğrusu *loup* (kurt) manasına gelen hiçbir kelime yoktur; *le loup est venu* (kurt geldi) dendiği zaman *lupus* şekli, kurtlardan bahsedilince *lupos*, birçok kurt bahis mevzuu ise *luporum*, bunlar kurt için yapılıyorsa *lupis*, ilh. Şekilleri kullanılır. Bu şekillerden herhangi biri, diğerleri kadar *loup* (kurt)un adı olarak nazariitibara alınamazlar. Hayvanı *nominatif*le göstermek alışkanlığı tamamen tesadüfidir. *Nominatif* hiçbir başka isim hâline hükmedemez; *loup* manasına gelen bir şekiller mecmuası vardır; bir Romalı ve bizatihi kurt (*le loup en soi*)u adlandırmaya muktedir değildir. Yunanca[da], Latince, Sanskritçede, İslav dillerinin çoğunda mevcut olmayan şey, herhangi varlık adının külli şeklidir. Bir Rus veya Polonyalı için şu veya bu cismin bir adı yoktur, belki kelimenin cümledeki rolüne göre ve bazı kategorilere göre bir mütehavvil şekiller heyet-i mecmuası vardır.

Bir Hindu-Avrupa ismi aynı zamanda hem bir kemiyeti (bir, iki veya ikiden fazla) hem bir cinsi (cansız bir cisim mi, canlı bir cisim mi mevzu-bahistir ve bu sonuncu hâlde cisim erkek midir, dişi midir?) hem kelimenin rolünü (fail midir, mef'ul müdür) ifade eder. Şu hâlde, bu kelime, modern bir dildekenden, mesela Fransızca veya İngilizcedekenden daha müşahhasır. Bazı hususi manzaralar altında görünen kelimenin dil bünyesini, bunun yerine kelimenin her türlü kullanmalara yarayacak sabit bir şekle malik olduğu bir bünyeyi ikame etmek üzere, hazfetmeğe doğru alemşümül bir temayül

vardır. Yalnız İslav ve Baltık dilleri, mütenevvi şekillerin rolünü bugün de muhafaza etmişlerdir; zaten her yerde, Roman dillerinde, Cermencede, Hindu-İrancada umumi bir fikri temsil eden sabit şekilli bir kelime teşkil etmeğe doğru bir temayül kendini belli eder ve kelimeyi “tahakkuk ettiren” şey, asıl kelimenin etrafını çerçeveleyen (harfitarif, atıf ekleri, ilh.), şunun şu veya bu tarzda muayyen veya gayr-i muayyen olduğunu söylemeğe imkân veren küçük kelimelerdir; o suretle ki Fransızca *loup* kelimesi hiçbir zaman yalnız başına değil, belki daima bir grup içinde kullanılmıştır: Kelimeyi ancak ona elle tutulabilir bir şeyniyet vererek telaffuz edebiliriz.

İmdi, iki nev kelime vardır: isim, fiil. İsim bütün isim tasrifî eklerinden kurtulmuştur; fiil ise tasriften kurtulmağa muvaffak olamamıştır; onu hususi bir tarzda “tahakkuk ettiren” şekillerden tamamıyla sıyrılamaz. Fransızcada isim gayr-i mütehavvildir fakat fiilin mütehavvil şekilli ekleri vardır; isim, hareketi, değişmeyi ihtiva etmeyen -göz önünde tespit edilebilir- sabit (*arrêté*) mefhumlar ifade ettiği hâlde, buna karşılık fiil bizzat bir *procès* ifade eder. “Kurt”tan bahsederken umumi bir tip müşahede edilebilir hâlbuki “uyumak” kelimesinde geçen bir şey, tekâmül eden bir *procès* bahis mevzuudur. Fiili, isim kadar “mücerret” bir tarzda mütalaa edemeyiz. Fiilin hususi karakteristikleri vardır çünkü tenevvüleri ihtiva eden bir *procès* bahis mevzuudur; bu fark bir şeyniyete o kadar iyi cevap verir ki umumi bir tarzda fiilî bir fikir (hareket, iş bildiren fikir) ifade etmek icap edince bir isim şekline başvurur, bir mastar teşkil ederiz.

Medeniyyet devamınca, dilin alemşümül temayülü, kelimeye gittikçe her türlü hususi istimallerden müstakil bir vasıf vermeğe doğru gitmek olmuştur. Bu temayülün bir sona ermesine imkân vermek için, birliği ifade vasıtaları sistemi kurmak icap etmiştir.

Münakaşa

M. Delacroix: M. Meillet veciz senteziyle kudretli nizam hissiyle bize Hindu-Avrupa kelimesinin muhtariyete ve zahiri basitleşmeğe doğru tekâmülünü gösterdi. Fakat yine bize derhâl, bu aldatıcı vahdet altındaki mufassallığı gösterdi. Hindu-Avrupa kelimesi, tarih boyunca kendisine zarf teşkil eden ve onda gramer hayatının muhtelif tetavvurlarını kaynaştıran eklerden sıyrılmıştır. Gayr-i mütehavvil kelime, harici ekler mesabesinde olan, bu tetavvurları ifadeye tahsis edilmiş şekillerle çevrilmiştir. Konuşan şahsın zihninde *au loup, du loup, le loup* (kurt, kurdu, kurda) birbiriyle yekvücutturlar, kelimenin cümledeki vaziyetinin ve istimalinin taslağını çizerler, bunlarsız dil olmaz. Vetire farklıdır; bu vetire az mı mufassaldır? Kelime, hakika-

ten, varlığı sıkı sıkıya bağlı ve bunlar mevcut olmadıkça hakikaten kelimenin de var olmayacağı münasebetlerden kurtuluyor mu?

Hakikaten, kelimeyi “tahakkuk ettirmek”e doğru olan bu temayülün sebebi nedir? Gramer istimaline delalet eden bu şekiller içinde hapsetmek zaruretinin sebebi nedir? Zira başka türlü kelimeyi düşünemeyiz. Hiçbir şey yapmayan kurt veya kendisine bir şey yapılmayan kurt, hakkında bir şey söylenmeyen kurt, düşünülmeyen bir kurttur. Kelime, *virtuel* bir hüküm mevcut değilse hiçbir şey olmayan mefhumun taliini takip eder. Kendi içine kapalı, tecrit edilmiş bir mefhum hiçbir şey değildir. Münasebet, münasebetlerin teyidi bütün zihne hâkimdir.

Filhakika, kelimenin dil bakımından tahlilinden hareket edecek yerde, kelimenin zihindeki konuşan şahsın zihnindeki mevcudiyetinden hareket edilecek olursa mümasil neticelere varılacaktır. Bize yakın olduğu kadar uzak da olan, şifahi hayali (*l'image verbale*) basari, sem'i, hareki hayali, mahsusî şekilleri altında *hypostasié* edilmiş olarak bizatihi bir şey, bir put yapan-bugün kıymetini tamamen kaybetmiş- bir dogmatizm devrini hatırlayalım. *Bergson*'un 1896'da bu puta karşı tevcih ettiği yeni ve derin tenkit, kelimenin bu şekilde mevcut olmadığını, şe'ni kelimenin cümledeki ve zihindeki kelime, cümlenin kanununa tabi olan ve zihnin maksatlarını ihtiva eden kelime olduğunu göstermekle sona ermiştir. Ondan sonra, *Bernard Leroy*, *Le Langage* adlı kitabında meşhur bir faslında buna benzer bir tezin kuvvetle müdafasını yapmıştır.

Bu yeni görüşün, dilin psiko-patolojisi için getirdiği bütün neticeleri ve bu cereyanın, asabi müşahedelerden ve klinik teşrihten gelme bir başkasına nasıl rastladığını göstermek niyetinde değilim. Bugün iyice sarsılmış bazı akideler üzerine saldırmak ve -tıpkı bir topun diğer bir topu itmesi gibi, cereyanı hasıl kelimenin cereyandan müteessir kelimeyi tahrik ettiği mevzuasını ileri sürmekle başlayan- uzun zamandır klasik olmuş tedai tecrübelerine hücum etmek niyetinde de değilim, bu tecrübeler daha çok, bugün, şifahi bir cevapta nihayet bulan zihnî ameliyelerin, nadir istisnalardan sarfınazar, ne kadar mufassal olduğunu ve zihnin bugünkü istikametine nasıl bağlı olduklarını tesise yarayacak tecrübelerdir. Müteessir olan, yalnız bir kısmı şahıs tarafından fark edilen bir mufassalanın umumiyetle bir kısmını teşkil eder. Şahsi nâkili hangi istikamette almıştır? O an için düşüncesine, iştimesine, harekiliğine istikamet veren temler nelerdir? Bunlar görünüşte pek basit bir tecrübeyi garip bir surette mufassallaştıran ve bundan başka bu tecrübeyi inkişaf ettirmeye ve ona daha fazla muhteva vermeye sevk eden suallerdir.

Bugün “düşüncenin psikolojisi” diyen şeylerin bir kısmı bu mufassallığa bağlanır.

Kıymetini kaybetmeyen ve daima yaşayan hatalar arasında, kâfi derecede malumat sahibi olmadığı için, dil bakımından olduğu gibi, psikoloji bakımından da zaruri tedbirleri almaksızın, mesela çocuğun kelime hazinesini tanzim etmeye, kelime servetinin genişlemesine bağlanan pedagoğların müessir tetkikleri de zikredilebilir. Son zamanlarda *M. Bovef*'nin onlara hakîmane nasihatleri[ni] dinlesinler ve iyi bilsinler ki psikolojik kelime serveti lügat kitabının planı üzerine asla kurulamaz.

Sahiden, kelimenin daima canlı kıymeti olduğunu söylerler. Kelime, işareti olduğu ve mufassallığını ifade ettiği bir metinle bir vaziyetle tarif edilir. Bu vaziyet yüzünden, zihinde sual gibi bir şey uyanır. Kelime, yalnız olduğu zaman bile, bir formül ve bir cümle kıymetine maliktir. Fakat pek nadir hâllerde yalnızdır. Zihinde, bir cevap gibi, bu vaziyet sayesinde belirir. Yalnız olduğu zaman bile, formül ve cümle kıymetini haizdir. Gerek cümle içinde bulunmak gerekse tam inkişafına varamayan fakat onu bir hamlede çepeçevreleyen rakip ifadelerin sinesinde belirlemek suretiyle, nadiren yalnızdır. Bir mecra takip eden ve bir şekil çizen bir düşünce *process*inin bir anından başka bir şey değildir: İçinde zuhur ettiği bir düşünce kütesinin bir manzarasından başka bir şey değildir. Bu öyle mufassal bir kütle, gizli bir sistemdir ki içinde kendini ifade edemeyen şey çalışır, bunun içinde kelime tipleri, kelime tedaileri, kelime servetinin şekline ve manasına veya zihnî tasnifine öyle bir plan ki onsuz zihin nizamsızlıktan, sözde teşevvüşten başka bir şey değildir- göre, konuşan şahsın bütün zihnini ve bütün söz tekniğini aksettiren bir ifadeye müncer olurlar.

Şu hâlde, bazı dil âlimleriyle birlikte, morfoloji sisteminin şekillere ve zihnî tedailerin de kelimelere takaddümünden bahsetmek doğrudur. Hemen hemen denebilir ki kelime, mufassal tedailerin neticesidir, sadır oldukça yaratılmıştır. Yine denebilir ki dilde mevcut olmadan evvel de mevcuttu ve icat edilmeden de yeri orasıydı. Kaçak bir donatıma malik olan kelimenin daimî bir realitesi vardır. Dilin temelini teşkil eden bütün kıymetler sistemi ni kucaklar: *Saussure* bunu büyük bir vuzuhla göstermiştir.

Kelimeler zihnimizde ancak, ruhi münasebetler içinde, müşahhas ve mufassal realiteler içinde mahsur vaziyetler ve maksatlardan başlayarak husul bulurlar. Kelimeler zihnimizde, satıhta ancak, morfolojik münasebetler -bir an için bu adı vereceğim- içinde anın istikametinin meydana çıkarttığı o an için müstait ve psikolojik kelime servetini bugünkü psikolojinin san-

dığından daha sağlam bir şekilde [teessüs] etmiş bir sistem hâline getiren kelimelerle münasebetleri içinde mevcutturlar.

Sanıyoruz ki psikolojik kelime ve kelimenin psikolojik kullanımında manaların taaddüdünü, bu taaddüt içinden seçmeyi, davet cehdini veya inşa itiyadını, hâlihazır tecrübesini mazideki tecrübelerin geniş kumaşından biçmek sanatını, bir kelime ile dil kullanımının icap ettirdiği ve birgün psikolojinin tam olarak tasvir etmesi icap edecek olan ameliyeler mufassallığı bulacağız.

Vendryes: Bir su-i tefehhümü önlemek lazım:

1. *Meillet* bize kelimenin mücerrede doğru inkişafından bahsediyor; bu teşekkül ne zaman cereyan ediyor? Bir Fransız köylüsü: *le loup est venu* (kurt geldi) dediği zaman, düşüncesini *lupus venit* diyecek olan bir Romalı gibi ifade ediyor. Şifahi hayalin bünyesi bakımından teşkil edici unsurlar farklıdır fakat kelimelerin mücerret veya şahsi vasfı bakımından böyle bir fark görüyorum. Konuşan şahıslar için *j'ai vu* üç kelimedenden değil, sadece bir kelimedenden mürekkeptir; bu, Latince *vidinin* karşılığıdır. Burada psikolojik fark yoktur.

2. *Meillet* okumuş bir Fransızla okumamış bir Fransızın dilini aynı manada birbirine zıt göstermiştir. İmdi, bence büyük bir mu[ha]rririn damgası, mücerret kelimeyi yepyeni bir şekilde şahıslaştırmasında kendini gösterir; bir *Voltaire*, bir *Renan* kelimeleri lügat kitabından yepyeni bir karaktere sokarak çekip çıkarırlar zira Fransızca mütenevvi müşahhas tatbikler hususunda zengindir: Büyük muharrir kelimelerin müstait oldukları kombinezonları zenginleştirmekten başka bir şey yapmıyorlar.

Meillet: *M. Vendryes*'in itirazından birincisine cevap veriyorum.

1. Mesela, Hindu-Avrupai tipten bir Fransızca bünyesine geçişte, sanıyorum ki hakikaten bir tecrit farkı vardır: İsim tasrifi ekini hazfetmeğe doğru olan alemşümül temayül tesadüfi bir şey değildir. Zaten, bir dil âlimini alakadar eden şey, realiteden çok, kelimelerin hangi şekiller altında görüldükleridir. İmdi, dil âlimi ret ve cerh edilemeyecek bir surette gayr-i müsavi bir mücerret bünye karşısında bulunuyor.

Vendryes: Belki bu bir lügat kitabı yapana göredir fakat dil âlimi için değil: Bu inkişaf, psikolojik olmayan, mesela fonetik olan harici birtakım sebepler tarafından irade ediliyor.

Meillet: Hayır, dil zaruretleri zorla kendini kabul ettirmiyor. Bir Hindu-Avrupalının zihniyeti zamanımızın bir şahsının zihniyetinden tamamıyla

farklıdır. Eski bir Hindu-Avrupa dilini konuşan kimseler mefhumları aktif olarak düşünüyorlardı; tabii hadiseleri eşya gibi değil, belki tesir yapan deruni kuvvetler olarak tasavvur ediyorlardı; rüzgâr, bizi saran hava yoktu; bu, belki sizde ve bende mevcut olan kuvvete benzer bir kuvvetin üflemeiydi. Dilin kelimelerinin her biri benim etrafımda ve benimle birlikte tesir yapan aktif bir varlığın adı olarak tasavvur ediliyordu. Bu zihniyet değiştiği gün, tasrif de değişti; o zaman bütün bir inkılap vuku buldu.

Delacroix: Bu değişmenin elimizdeki delili nedir? Bu mübayenet bariz bir şekilde müşahede edilebilir mi?

Meillet: Etrafımdaki halk adamını tanıdığım nispette. Çünkü onun eşya-yı bir Veda şairi gibi tasavvur etmediğine kaniim.

Vendryes: Bir Hindu-Avrupalının zihniyetiyle modern bir Avrupalının zihniyeti arasında, tıpkı çok münevver Parisli bir burjuvanın zihniyetiyle okumamış bir Fransız köylüsünün zihniyeti arasındaki gibi büyük bir fark bulunduğuna kaniim. Bu fark, şüphesiz her birinin dili kullanımında ifade-sini bulur. Fakat mesele, Hindu-Avrupa devrinden zamanımıza morfolojik bünyede müşahede edilen tahavvüllerin bir zihniyet farkından ve bilhassa eşyanın müşahhas bir telakkisi yerine mücerret bir telakkisinin kaim oluşundan doğup doğmadıklarını bilmektir. İmdi, isim tasrifinin kaybolması hususu hâlinde, konuşan şahsın zihniyetinin yeri olacağını pek sanmıyorum. Hindu-Avrupa isim tasrifinin, vasledici unsurları Fransızca *loup* “kurt” gibi müphem ve umumi vasıfta kelimelerle kaynaştıran bir dil inkişafından doğması mümkündür. Diğer taraftan, bugünkü Fransızcanın temayülü, muhtelif münasebetleri ifade eden gramer unsurlarını kelimelerle (isimler ve fiiller) kaynaştırmaktır; *je-dis* “diyorum”, *tu-dis* “diyorsun”, *i-dit* “diyor”, Latince *dico*, *dicis*, *dicite* muadil olmağa doğru diyor; önceden bir nev tasrif yaratılıyor.

Émile Borele: Şimdi söylenenleri bir dil âlimi olarak değil fakat bir ilim adamı olarak teyit etmeme müsaade eder misiniz? Bu mücerret zihniyet ve müşahhas zihniyet farkı çağdaşlarımız arasında bile vardır. Bizim, Manş ötesi fizikçilerinkiyle aynı olmayan bir ilmî dilimiz vardır. Belki de düşünüş tarzı farklıdır. Bir İngiliz fizikçisi olan *Campbell*, *Physics* adlı eserinde şunları söylemiyor mu? “Elektrikiyet nedir? Bu soru hiçbir manası yoktur zira elektrikiyet tabirini kullanışımız vakıası, “elektrikiyet ... dır” kelimeleriyle başlayan bir cümle mevcut olmasına ve bu cümlenin bir manaya malik olmasını istilzam etmez. Bir cümle, bunu işiten kimsede bir fikir uyandıрмаğa matuf bir kelimeler mecmuasıdır fakat bu fikrin cümlede mevcut kelimelerle zaruri bir münasebeti yoktur”. Bir İngiliz fizikçisinin bu itirafı, kullandığı

kelimelerin her birine dakik bir mana vermeğe gayret etmek itiyadında olan bir Fransız fizikçisinde hayret uyandırır. Denebilir ki mesela *Maxwell* mektebi hâlâ kelimenin iptidai Hindu-Avrupa kıymetine maliktir ve bu sistemle İngilizler pekâlâ bir fizik kurmağa muvaffak olmuşlardır. Zira her ne kadar onların düşüncesi esas itibarıyla müşahhas ise de mektepleri Avrupa kıtası mektebinden aşağı değildir. Şahsen, ben Kolej dö Frans'da, *Einstein*'ın huzuruyla cereyan eden münakaşalarda aynı bir hadisenin pekâlâ farklı iki riyazi nazariyesini yapmak hakkımız olduğunu fakat o zaman aynı bir mütehavviline ancak bu nazariyelerden her biri içinde aynı bir manayı zaruri olarak muhafaza edeceğini ve ancak birinden diğerine geçerken farklı bir adedi kıymet alabildiğini söyledim. Bu, aynı bir hadisenin bütün nazariyelerinde sabit bir şeyin, aynı manada bir şeyin var olmasına mâni değildir. Bu ölçü dâhilinde fizik dili, bir kelimenin muhtariyetinin mefkudiyetini kabul eder ve hatta çok ileri de götürebilir. *Campbell*'in *Madam Pébellier* tarafından tercih edilip yakında *Alcan* Kütüphanesi tarafından neşredilecek kitabının ön sözünde bu mülahazaları etraflı bir şekilde izah ettim.

Meillet: İngiliz müşahede ettiği vakıalardan bahseder. Ve zaten onlara her zaman aynı formülü vermeğe bağlanmaz. Onun için mühim olanı, fevkalade dakik bir müşahededir.

Marcel Cohen: İngilizlerin, en yüksek değişmezlik derecesine varmış ve binaenaleyh, dilci tabiriyle, pek müşahhas kelimelerin bulunduğu bir dille en müşahhas bir zihniyet izhar etmeleri garip gibi gelir.

Hakikaten, tekâmül hakkında hüküm vermek için, muhtelif mefhumları iyice ayırt etmek icap edecektir: Bir taraftan, ahlaki bedii ve hatta tamamen psikolojik vaziyetler ki eskilerle yenileri mukayese ederek bir terakkiyi ifşa etmek mümkün değildir; hatta çağdaşlarımız arasında bile ferdi ve millî farkların bilhassa keyfi bir kıymeti vardır; diğer taraftan, terakkinin, içtimai hayatımızda makinelerin gittikçe artan rolü gibi, kemmi olarak ölçülebildiği vakıalardır. *M. Meillet* tarafından tetkik edilen ve aksettirilemez bir hareket içinde sürüklenir gibi görünen (bizce yakalanabilen zaman devresinde) vakıaların, maddi medeniyet terakkisinin dildeki muadilleri olmaları mümkündür.

Muhakkak ki tekâmül çok ağırdır ve dil, tecride doğru olan terakkisinde, çok eski tipte ifade vasıtalarını önüne katıp götürmekte devam ediyor. Fakat hareketin mana ve istikameti meşuk görünmüyor ve amelî psikolojideki bazı test tatbikatıyla bunun zıttı öne sürülemez.

M. Vendryés'e cevap olarak diyebilirim ki her türlü muayyeniyetten mahrum lügat kitabı kelimesinin, bana, hatta oldukça az münevver Fransızlar için (misal olarak yeniler ele alınmıştır) bile bir mevcudiyeti var gibi geliyor; böylece, harfitarifsiz cevher isimleri (mesela bir unvanda) kullanılabilir ve fiiller masterla gösterilebilir, herkes için, *comment se dit 'loup' en latin?* (Latince kurt nasıl denir?) cümlesi derhâl anlaşılabilir.

Hindu-Avrupa dilinde müşahede edilen tecrit istikametindeki tekâmül diğer dil gruplarında da görülebilir ve tarihi yapılabilir; mesela, tesniyenin (müşahhas mefhum) eski varlığı, sonra da hazfi hiç olmazsa sık sık görünür.

Meillet: Filhakika, Sami dillerde, aynı bir cevherî isim için, ifa ettiği vazifelere [göre] farklı isim hâli şekilleri vardır. Bu isim tasrifi erkenden yok olmuştur, Hindu-Avrupa dillerinde de böyle olmuştur.

Marcel Cohen: Ön Asya ve Afrika Sami dillerinin, böylece Hindu-Avrupa dillerinden göze batacak daha “medeni” bir hâle çabucak varmaları hayret vericidir. Fakat henüz çocukluk devresinde bulunan, dil ilmiyle daha salim bir hâlde bulunsaydık, bu göze batan gayr-i tabiliği hakiki mevkiine koymamız belki de mümkün olacaktı.

Lalande: Karar kıldığımız ve *Marcel Cohen*'in de biraz evvel gösterdiği göze batan tezat benim de nazarıdikkatimi celbetti. İngilizlerin aynı zamanda ve aynı istikamette hem en müşahhas zihniyete hem de en mücerret dile malik olmaları mümkündür. Fakat bu kararsızlık, daha başlangıçta mantığın tecritle ifadeye alıştığından tamamen farklı bir ameliyenin tecrit olarak nazariitibara alınmasından ileri geldiğini sanıyorum. Dillerin tecride doğru terakki hâlinde olmadıklarını söylemek istemiyorum: Birçok dil âlimleri gibi söylemek lazım gelirse medeni diller çok mücerret ve çok umumi tabirlere malikdirler: Yani öyle kavimler vardır ki ağaca delalet edecek tabirleri olmadığı hâlde, her hususi ağaç cinsine delalet edecek tabirleri vardır. Böylelikle, idrak edildiği şekilde gittikçe ferdiyetin ve müşahhasın üstüne çıkılıyor (yahut da daha dar cinslerin üstüne çıkılıyor zira has isimler bir tarafa bırakılırsa en hususi dillerin bile muayyen bir umumiyet dereceleri vardır). Bu yürüyüş, aşıkâr ki az mücerretten çok mücerrede doğru bir geçiştir. Fakat gittikçe vazihan mücerret bir fiil köküne doğru ve yer değiştiren ve aynı olmaktan fariğ olmaksızın muhtelif kombinezonlara giren sabit bir *entité* gibi iyiden iyiye farkına varılan terakki bana öyle geliyor ki müşahhasın sahasının terk edilmediği tamamen farklı bir ameliyedir. Buradaki münasebet, cinsin nev'e değil, cüz'ün külle münasebetidir. “Kesilmiş bir kol” tecrit değildir (belki tabirin, bana su-i tefehhümü mümkün kılar görünen

Hegelci manası hariç). Teşrih etmek tecrit etmek değildir. *Bacon*, faziletler ve kuvvetlerle yayılan Skolastik izah karşısında Atomcu izahın tefavvukunu anlatmak isterken: “*Melius est naturam secare quam abstrahere*” diyordu. -Ve şüphesiz, teşrihle, vücudun muhtelif kısımlarında veya muhtelif vücutlarda aynı mahiyette unsurlar (mesela sinir iplikleri) bölününce bundan, hakiki bir tecritle sinir umumi fikrini imtizaç hususunda faydalanabiliriz fakat bazı vasıfları ihmal, bazılarını da teyit eden ve karşılaştıran bu mukayese yollu teşrih üzerine tabakalanır fakat onunla intibak hâlinde değildir. Aynı suretle, dil âlimi, Latince de bile, tabirleri nazarıtibara alınca *lupun lupus, lupi, lupos, luporum* şekillerinde müşterek unsur olduğunu fark eder ve bu manada kurt fikri, kurttan bahsedilen muhtelif hâllerin bir tecrididir. Fakat o zaman da ameliye mevzuunun artık aynı olmadığı diğer bir plandayız: Bu, konuşan şahıs tarafından tasavvurları üzerinden yapılmış bir tecrit değil, belki bu bir gramerci tarafından dil üzerinde yapılmış bir tecrittir. Başka tabirle, muhtelif kurtların boyu, tavrı, bakışı, kurt umumi fikrini (umumiyetle) meydana çıkarmak için hafzedilen müşahhas vasıflar olduğu hâlde, isim tasrif eklerinin arz ettikleri hâlde, mevzu, malik olan, eşya veya amel sonu münasebetleri bambaşka şeylerdir; bunlar mücerret kurdun zıddına müşahhas mu’tâlar değil, belki gerek şu veya bu müşahhas kurtla başka müşahhas şe’niyetler arasında gerek umumi kurtla mücerret kurt ve yine umumi ve mücerret şekilleri altında ele alınan başka mefhumlar arasında² zihnin düşündüğü münasebetlerdir.

Tasrif ekli şekillerden değişmez ve münferit *loup* şekline geçerken yapılan ameliye, daha çok bir kimyagerin bir madeni cevherinden ayırırken yaptığı işe benzetilebilir yahut da birçok muhtelif aletleri bir kere *monte* edip bunların yerine bir tek koldan mürekkep ve kendi aralarında değişebilir tabakaları havi parçalanabilir aletler ikame etmek için yaptığı işe benzetilebilir. Müşterek kol bir tecrit değildir. -Yaklaştırmayı ilham eden şey şüphesiz, maddi olarak istihraç demek olan, *abstraire* “tecrit etmek”in kelime kelime ve etimolojik manasıdır. Fakat “lûgat kitabı kelimesi”nin teşekkülü o kadar az tecrittir ki bu teşekkül bilakis ona, gittikçe bir ferdiyet izafe etmeğe, onu tam, daimî, kendi kendine yeten ve bu bakımdan bir mücerretle kutren mukabil olarak mütebayin olan bir bütün yapmağa varır.

Bana öyle geliyor ki bir taraftan her ikisi de müşahhas, bütünle cüz arasındaki diğer taraftan cins, mücerretle fert, müşahhas arasındaki iki nev mü-

2 Birinci hâle misal: “In lupum canes, qui excitati fuerant clamore, statim insiluerunt”, - ikinci hâl: “Triste lupus stabulis”. - Bir tek ve aynı müşahhas realite lupus a canibus arcetur veya lupum arcetur canes şeklinde de ifade edilebilecektir.

nasebet iyice ayrılırsa yukarıda bahis mevzuu olan güçlükler bertaraf edilmiş olur ve kelimelerin münasebetlerinde çok gayr-i mütehavvil ve çok iyi münferit oldukları en tahlili cümle, gayet iyi ifadesi olabileceği müşahhas bir düşüncenin karakterine artık mübâyenet göstermez.³

Barbelenet: “Mücerret”i ve “müşahhas”ı tarif etmek daha ihtiyatlı bir hareket olurdu. *M. Meillet*’nin nazariyesi bana iki müşahhede ilham ediyor: 1. *loup* (kurt)ya nazaran müşahhas bir *lupus* şekli görüyorum zira bir *nominatif* ve müfrettir. 2. *loup*nun yalnız başına kullanıldığı bir hâl yok mudur? Bütün *vocatif*lerin müşterek *sinonimleri* vardır: *tu...* Fransızcanın şekilleri Latince-ninkilerden daha mücerrettir fakat bu kadarı tecritten bahsetmemize imkân verir mi? İngiliz, bir başkasından fazla olarak cümlelerle konuşmağa ihtiyacı olduğunu teyit edecektir. Kelime, onca, hiçbir şeye el vermez. Fransız daha çok cebirci gibi düşünecektir.

Poirot: Fonetikte hâkim olan cümledir; kelime münferit olarak mevcut değildir. *Er hat das Buch* “kitabı var” gibi dört kelime sırası bile -gramer kadelerine göre dizildiği hâlde- fonetik bakımından hiçbir mana ifade etmez: Vurguya, noktalamaya, ilh.e göre muhtelif manalar elde ederim. Kelimenin ifade edilecek psikolojik bir vazifesi vardır; sanıyorum ki Fransızcanın bu mefhumu Latince-den başka bir şekilde ifade ettiğini tasavvur etmek bir hayaldir.

Seignobos: Bu nazariye, farklı dillerden iktibas edilmiş münferit kelimelerden müteşekkil, *Sabir* diline ve Senegalli tirendazların şivesine ne suretle tatbik edilebilir?

Meillet: *M. Vendryes*’in ikinci itirazına cevap veriyorum. “Kelime ya hususi şekillere yahut da daha alemşümul şekilde kullanılabilen şekillere cevap verir. *Vendryes* bir muharrir bir kelimeyi kullandıktan sonra artık bu kelime mücerretlikten çıkar, demişti. Hakkı var. Fakat çok mücerret olan kelimedir: Bu kelime muharrirde, okumamış adamdakinden daha umumi bir kıymetle görünür. Bir muharrir için bir kelime hasıl olduğu bütün umumi kıymete maliktir, bu kıymet her cümlede dakikiyet kazanır zira biz ancak “hususî surette” düşünebiliriz.

Vendryes: *Mallermé* gibi bir şair çok güç olarak anlaşılıyor gibi geliyor çünkü kelimeleri bütün bollukları ve zenginlikleri içinde kullanıyor.

3 İlavé edeyim ki yeni mantıkçılar, *M. Meillet*’nin münakaşa başında hükmü (kaziyeye karşılık olan) zihnin esaslı ve ilk ameli gibi kelime tarafından ifade edilen mefhumu, kelimededen bir tahlille istihraç edilen ve bütün manasını aldığı teşkil edici basit bir unsur gibi telakki ederek söylediklerine tamamen hak verirler. Mesela, *Russell*’a göre bir mefhum kaziyevi bir ufuledir, yani hususî muhtelif hadlerin adapte edilebildiği “boş” bir yeri ihtiva eden bir kaziyedir.